

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. 5

BUDAPEST

2024

Az egyházszervező Pázmány

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. 5

THE CHURCH ORGANISER
PÁZMÁNY

VIKTOR KANÁSZ

BUDAPEST

2024

AZ EGYHÁZSZERVEZŐ
PÁZMÁNY

KANÁSZ VIKTOR

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute

Fraknói Műhelyelőadások 1.

<http://institutumfraknoi.hu>

© KANÁSZ VIKTOR, 2024

ISBN 978-963-416-465-4
ISSN 2732-0790

Felelős kiadó - *Publisher responsible*
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Canisiensis*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: Sági György
Borítóillusztráció - *Coverillustration*: Somfalvai Patrícia
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a Gondolat Kiadó - *the "Gondolat" Publishing House*

I. FRAKNÓI ÉS PÁZMÁNY

A Fraknói Kutatócsoport, névadója halálának századik évfordulójára emlékezve 2024-ben Fraknói centenáriumot hirdetett, melynek keretében több tudományos esemény segítségével hívja fel a figyelmet Fraknói felbecsülhetetlen fontosságú munkásságára. Ennek egyik ismert szegmensét jelentik a kora újkori, s azon belül Pázmány Péterrel kapcsolatos kutatásai.¹ Az esztergomi érsekkel kapcsolatos érdeklődése felettébb sokrétű volt. Többek közt foglalkozott túróci prépostságával,² pénzügyeivel,³ spanyol kapcsolataival,⁴ érseki kinevezésével,⁵ híres 1632-es római követjárásával,⁶ és egyik maradandó alapításával, a bécsi Pázmáneummal.⁷ Pázmánnyal kapcsolatos működésének

¹ Fraknói életéről és munkásságáról: *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete. Halálának 100. évfordulóján* (CVH I/24), szerk. TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR, Budapest–Róma 2024, ezen belül is a kora újkori kutatásairól FAZEKAS ISTVÁN *Fraknói és a kora újkor kutatás kezdetei* című tanulmánya.

² FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter túróczi préposttá neveztetése*, Magyar Sion 2 (1864) 582–595.

³ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter pénzügyi és gazdasági viszonyai (1622–1631)*, Magyar Sion 7 (1869) 321–331. 393–410.

⁴ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter spanyol évdíja*, Magyar Sion 7 (1869) 22–39.

⁵ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (1632)*, Magyar Sion 2 (1871) 721–736. 801–813. 881–895.

⁶ FRAKNÓI VILMOS, *Pázmány Péter esztergomi érsekké neveztetése*, Magyar Sion 6 (1875) 3–24.

⁷ FRAKNÓI VILMOS, *A bécsi Pázmány-Intézet megalapítása báromszázados évfordulója alkalmából Gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök, a bécsi Pázmány-Intézet egykori kormányzója megbízásából*, Budapest 1923. Ezen kívül: *Pázmány Péternek egy ismeretlen munkája*, Magyar Sion 3 (1872) 881–887; *Pázmány Péter két munkájának eddig ismeretlen első kiadásai*, Magyar Könyvszemle 1 (1876) 272–276; *Pázmány Péter négy ismeretlen munkája*, Magyar Könyvszemle 1 (1876) 57–67. 122–127; *Pázmány Péter*, Vasárnapi Ujság 27 (1880) 22. sz., 349–350; *Pázmány Péter egy ismeretlen levele Bethlen Gáborhoz 1629-ből*, Magyar Könyvszemle 7 (1882) 351–356; *Pázmány és köre*, A magyar irodalom története: képes díszmunka, szerk. Beöthy Zsolt, Budapest

csúcspontja a *Pázmány Péter és kora* című három kötetes, 1868 és 1872 között megjelent munka.⁸ Ehhez a magyarországi levéltárakon kívül kutatott többek közt Bécsben, Rómában, Velencében és Simancasban is. Ennek ellenére megjelenése kevés visszhangot kapott, talán ezért is írta meg külön az érsek életrajzát.⁹ Mindemellett pedig megjelentetett Pázmány leveleiből egy különálló forráskiadványt is, melyet később Hanuy folytatott.¹⁰ Bár Fraknói munkássága második felében már kevésbé foglalkozott Pázmánnyal, munkássága inspiráló lehetett, ugyanis az ezt követő évtizedekben sokak érdeklődését felkeltette az érsek alakja. Változó amplitúdóval, de a kutatás napjainkig is tart, külön súlypontot helyezve az irodalmi és teológiai életművére, illetve egyházkormányzati, adott esetben diplomáciai működésére.¹¹

Végezetül ne feledjük, hogy Fraknói nem csak tudományos írásaiban idézte meg Pázmány szellemét, hanem művészetileg is emléket kívánt állítani Esztergom híres érsekének. Ennek egyik nemes gesztusa, hogy 1885-ben, a 250. évi jubileum alkalmával

1896, 263–278; *Pázmány Péter munkáiból* (Magyar renekirók 2), sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta FRANKL VILMOS, Budapest 1904.

⁸ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter és kora I–III. 1570–1621*, Pest 1868–1872.

⁹ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok 5), Budapest 1886. Jellemző az ennek kapcsán született korabeli újsághír: „S ha valaki hivatott arra, hogy a nagynevű bíbornok és magyar íróról írjon, úgy az nem lehet más, mint Fraknói, ki legtöbbet foglalkozott Pázmánnyal.” *Katholikus Hetilap* 41 (1885) 50. sz., 431.

¹⁰ *Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri Pázmány Card. I:1605–1625* (Monumenta Hungariae Historica I/19), Budapest 1873; *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei I–II.* kiad. HANUY FERENC, Budapest 1910–1911. Terveink szerint az azóta előkerült kiadott és kiadatlan levelek sajtó alá rendezését, s ezzel Fraknói, valamint Hanuy munkájának folytatását a Fraknói Kutatócsoport keretében elvégeznénk.

¹¹ Ld. ADONYI JUDIT–MACZÁK IBOLYA, *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*, Budapest 2004. Legújabbban: *Péter Pázmány (1570–1637)* ed. ALINKA AJKAY–EMIL HARGITTAY, Budapest 2024, illetve *Irodalmi Magazin* 12 (2024) 2. sz.

Temple Jánossal megfestette és a Pázmány által fundált egyetem hittudományi karának ajándékozta az alapítás pillanatát megörökítő művét.¹² A tudós a jeles évfordulóra egy másik alkotást is rendelt Firenzében, mégpedig a kor neves festőművésztől, Than Mórtól. A szavait tollbamondó Pázmányt ábrázoló festményt saját gyűjteményében helyezte el. Halála utána hagyatékából a jeles piarista szerzetes, Kornis Gyula vásárolta meg, s 1934-ben az egyetem bölcsészettudományi karának ajándékozta, így került a kép a dékáni irodába. A kép különlegessége, hogy a bíboros szavait lejegyző deák arcképét Than a fiatal Fraknóiról mintázta.¹³ Ezzel pedig, ha nem is a főpapi székben, de leglább Than festményén egymás mellé került a két tudós pap: a magyar katolicizmust megújító Pázmány, és a magyarországi (katolikus) történetírásnak új utat nyitó Fraknói.

Mindezek után jelen rövid összefoglaló munka alkalmával Fraknói Vilmos emlékezetét megidézve Pázmányt, mint történelmi szereplőt vizsgáljuk meg, arra keresve a választ, hogy milyen egyházszervező szerepet töltött be Esztergom élén.¹⁴

* * *

¹² Pesti Hírlap 10 (1888) 129. sz., 8; Katholikus Hetilap 41 (1885) 31. sz., 263.

¹³ Nemzeti Ujság 16 (1934) 63. sz., 4; Pesti Hírlap 56 (1934) 65. sz., 9; Új Idők 43 (1937) 11. sz., 371.

¹⁴ A kézirat a legutóbbi angol nyelvű Pázmány-kötetbe írt tanulmányom átdolgozott és kibővített változata. VIKTOR KANÁSZ, *Péter Pázmány, the Jesuit and the Primate*, Péter Pázmány (1570–1637), eds. Alinka Ajkay–Emil Hargittay, Budapest, 2024, 53–63.

„Pázmány Péter, a jelenlegi érsek, magyarszármazású és mintegy ötven éves; már mint jezsuita kiváló hittudós és szónok hírében állott. Jámboréletű és nagyértékű főpap, aki rövid érseksége alatt az Isten dicsőségét és a katolikus vallás felvirágzását előmozdító több intézménynek vetette alapját, noha a közbejött háború miatt, mely mindenéből kiforgatta, nem tudta azokat tovább fejleszteni, amint szándékában volt.”¹⁵

E szavakkal jellemezte Carlo Caraffa bécsi nuncius 1621 októberében a kora újkori magyar katolicizmus egyik legjelentősebb alakját, akinek nem csak írói és politikai, hanem az egyházszervező tevékenysége is alapvetően megváltoztatta a Magyar Királyság, s ezzel az egész Kárpát-medence vallási viszonyait.

Konverzióját, ifjúkorát, hivatástudatát és gondolkodását, valamint ahogy az idézetből is látható, a kortársak róla alkotott képét is alapvetően befolyásolta a jezsuita rend, s esztergomi érsekként pedig a Jézus Társasága magyarországi elterjedésében játszott fontos szerepet. Ezért főpapi működését és jezsuita mi voltát együtt érdemes tárgyalni.

Érseki működésének középpontjában a válságos helyzetben lévő magyarországi katolicizmus megerősítése állt. A jezsuita rendhez fűződő korai viszonyának bemutatása után e belső felekezetiépítő tevékenységének legfontosabb pontjait vizsgáljuk meg.

¹⁵ GALLA FERENC, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935, 6.

2. A JEZSUITA SZERZETES

Az 1570-ben, a Bihar vármegyei Panasz faluban, protestáns szülők gyermekeként született Pázmány Péter ifjúságára nagy hatást gyakorolt a Báthory István erdélyi fejedelem által alapított kolozsvári jezsuita kollégium, ahol 1582-ban kezdte meg a fiatal protestáns nemes tanulmányait.¹⁶ Az ifjú Pázmány konverzióját is az itt szolgáló jezsuiták ösztönözték, melyet 1583–1584-re datálhatunk. A jezsuita rendbe 1588. szeptember 8-án lépett be. Noviciátusát Krakkóban és Jaroszlávban töltötte, majd filozófiát tanult Bécsben (1590–1593), ahol Wilhelm Lamormainival, II. Ferdinánd király későbbi gyóntatójával kötött barátságot. A teológiát a római Gergely-egyetemen végezte el.¹⁷ Sikeres tanulmányait követően 1597-től 1600-ig kora egyik kiemelkedő oktatási intézményében, a jezsuiták számára is központi fontossággal bíró gráci egyetemen filozófiát tanított. 1601 és 1603 között a Nyitra vármegyei Vágsellyén gimnáziumi tanárként és prefektusként dolgozott, itt került közelebbi kapcsolatba Forgách Ferenc nyitrai püspökkel. Ezt követően Kassán misszionáriusként működött, s jelen volt a hírhedt kassai templomfoglalásnál is.¹⁸

¹⁶ Pázmány családjáról és ifjú éveiről legutóbb: TUSOR PÉTER, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13), Budapest–Róma 2016; TUSOR PÉTER, *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről: Családja, katolizálása, misszionálása (A Pázmány–Tboldy archívum irataival)* (CVH II/6), Budapest–Róma 2017; KANÁSZ VIKTOR, *Pázmány Péter családjának történetéről*. A Magyarországtudó Intézet évkönyve 2019. szerk. Berta Péter–Vizi László Tamás, Budapest 2020, 221–249.

¹⁷ Tanulmányairól, valamint bécsi és római éveiről: ÖRY MIKLÓS, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt 1970.

¹⁸ BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter felső-magyarországi missziója*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2), szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 71–80. Pázmány gyakran tűnt fel nyilvános alkalmakon Forgách bíboros oldalán, aki „minden titkát reá bízta”. TUSOR, *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről*, 316.

Az 1604–1606 között zajló Bocskai felkelés miatt az örökös tartományokba menekült, s 1604 és 1607 között Grácban teológiát tanított. 1605-ben szerezte meg doktori fokozatát, majd 1607-ben, Grácban tette le negyedik, ünnepélyes jezsuita fogadalmát és annak kiegészítéseit. Csak ezt követően tért haza, amikor is az esztergomi érseki széket frissen elfoglaló Forgách Ferenc gyóntatója lett 1615-ig. Mindeközben prédikációi, hitvitázó iratai és térítései révén egyre aktívabb missziós tevékenységet is ellátott, ami országos hírnevet szerzett neki, s emellett Forgách oldalán Pázmány a háttérből már ekkor a magyar katolicizmus egyik irányítója lett. Ugyanakkor mindez magával hozta egyes rendtársai féltékenységet is, ami komoly következményekkel járt. Mivel rendtársai egy nemes hölgygel tartó titkos kapcsolattal vádolták meg, 1614/1615 telén Rómában személyesen kellett megvédenie magát az alaptalan vádaktól.¹⁹ Mindez olyan jól sikerült, hogy későbbi, szintén a rendtársaitól indult, esetleges gyermekéről szóló vádak sem okoztak problémát. Ehhez hozzájárult az is, hogy egy orvosi bizottság is tanúsítványt állított ki az ártatlanságáról.

Ekkor már mind Rómában, mind pedig a Melchior Klesl által irányított bécsi udvarban Forgách érsek esetleges utódjaként tekintettek rá. E kivételes pillanat – azaz Róma és Bécs egybehangzó akarata – eredményezte azt a nem mindennapi, bonyolult procedúrát, amivel az ifjú jezsuita elfoglalhatta az esztergomi érseki széket. Ez előtt ugyanis kánonjogi és magyarországi jogi problémák tornyosultak: egyrészt, hogy a jezsuita rendi eskü szerint nem viselhet egyházi méltóságot, másrészt pedig, hogy a protestáns többségű magyar nemesség 1608-ban elfogadtatott egy olyan törvénycikkelyt, amely értelmében a jezsuiták nem rendelkezhetnek tulajdonjoggal a királyságban, beleértve az egyházi javadalom birtoklását is.

¹⁹ TUSOR PÉTER, *Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634* (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2), Pázmány Péter és kora, szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 151–175, 154–157.

Éppen ezért meg kellett szüntetni Pázmány „jezsuita karakterét”. Ennek keretében 1616 áprilisában a pápa jóváhagyásával II. Mátyás király turóci prépostnak nevezte ki, majd pedig rövid ideig az Itálián kívül ismeretlen szomaszka rend novíciusjelöltje lett. Mivel azonban különféle, rajta kívül álló tényezők miatt végül nem vette fel a rend habitusát, nem tett fogadalmat, s nem is kezdte el ténylegesen a noviciátust, továbbá mindezt a pápa sem szorgalmazta, továbbra is jezsuitaként tekinthetünk rá. 1616. szeptember 28-ai esztergomi érseki kinevezésekor viszont még átmenetileg szomaszka novíciusjelöltnek számított, miként a gyorsan érkező pápai megerősítések is. Patrónusa, Melchior Klesl bíboros, bécsi püspök 1617. március 12-én szentelte fel Prágában.²⁰

3. A FELEKEZETSZERVEZŐ ÉRSEK

Esztergomi érsekként Pázmánynak felettébb nehéz helyzetel kellett megküzdnie. Az ország nagy részét, s egyben magát Esztergomot is az Oszmán Birodalom tartotta megszállás alatt, az Oszmán-vazallus Erdélyi Fejedelemség élén pedig protestáns fejedelem állt. A Magyar Királyság területe ekkorra nagyrészt protestáns lett. A magyarországi katolikus intézményrendszer szétzilálódott, az egyház anyagi alapjai megrendültek, a szerzetesek és kolostorok száma radikálisan lecsökkent. Óriási paphiánnyal kellett szembenézni, s a Róma-hű klérusban is komoly fegyelmi és műveltségi problémák mutatkoztak. Ezt tetézték a tizenöt éves háború (1591-1606), valamint még az 1604-1606-os Bocskai-féle felkelés pusztításai.

Ilyen körülmények között került Pázmány az érsekség élére, s dolgozta ki a magyarországi katolicizmus gyökeres megújítását

²⁰ A történetekről részletesen: TUSOR, *Pázmány, a jezsuita érsek*.

célzó felekezetszervező programját.²¹ Ennek mintaképét a barokk Róma jelentette. Élete során többször járt az Örök Városban. Ennek során közelebről is megismerhette a Trienti Zsinat szellemének gyakorlati megvalósulását: elsősorban a pápaság által életre hívott új intézmények és struktúrák hatását.

Érseki tevékenysége középpontjában a katolikus egyház magyarországi állapotának megerősítése állt. Ehhez a mélyen vallásos Pázmány a pástorgyűrű felhúzását követően elsősorban nem íróként, hanem egyházi (és politikai) szervezőként látott hozzá. Felekezetszervező tevékenységét nagy kitartás és szívósság, valamint hatalmas munkabírás jellemezte, ehhez párosult gyakorlatias hozzáállása, jó emberismerete, valamint a távlatokban gondolkodás képessége.

4. A TÖBBLÉPCSŐS KATOLIKUS OKTATÁS FEJLESZTÉSE

A korabeli magyar katolicizmus egyik legnagyobb problémája a paphiány, valamint a klérus és a katolikus világi értelmiség nem megfelelő műveltségi színvonala volt. Ezért alapvető kérdésként merült fel, hogy hitelesen és képzett papsággal nyerje vissza a híveit, valamint megerősítse a Róma-hű világi elitet.²² Ez hatványozottan érvényes volt az oszmán hódoltsági és erdélyi területekre, melyeknek a pasztorációját a magyar katolikus

²¹ A konfesszionalizációról lásd: TUSOR PÉTER, *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigília 73 (2008) 1. sz., 12–18; WOLFGANG REINHARD, *Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei* (CST III/1), ford. FÖRGÖ ANDRÁS; szerk. TUSOR PÉTER, Budapest 2017.

²² 1630. november 22-én a nagyszombati papnevelde támogatása ügyében így írt az uralkodónak: „Oly nagy a szükség papokban, hogy ha még egyszer annnyival rendelkeznénk, mint amennyivel bírunk, nem lenne elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelék az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőimet fölülmúlja.” FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter és kora. II*, Pest 1869, 371; *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei. II*, s.a.r. HANUY FERENC, Budapest 1910, 154.

egyházszervezet nem tudta megfelelően ellátni. A helyzet orvoslására két felettébb eltérő válasz érkezett Rómából, illetve Nagyszombatból. A frissen felállított Hitterjesztési Kongregáció a török Hódoltságban és Erdélyben folyó pasztorációra olasz szerzeteseket, valamint bosnyák ferenceseket küldött, ami számos konfliktust eredményezett a területen működő jezsuitákkal és magyar ferencesekkel.

Pázmány már 1622-ben jelezte Róma felé, hogy a magyarul nem tudó külföldi misszionáriusok nem alkalmasak e feladatra, sokkal inkább a magyarországi katolicizmus fejlesztése vezethet célra.²³ Mindez nem szóvirág volt: Pázmány érseki kinevezésétől kezdve kivételesen nagy szerepet tulajdonított a többszintes katolikus oktatás megfelelő kiépítésének. Egy II. Ferdinándnak írott levelében így vallott erről: „Éjjel-nappal azon gondolkodom, hogyan lehetne komolyan előbbre vinni a katolikus vallást, de nem látok alkalmasabb módot, mint hogy neveljük az ifjúságot.”²⁴

Pázmány tehát egyházszervező tevékenysége egyik alapjának tekintette az alapoktól a legfelsőbb szintig kiépített katolikus oktatási rendszer megteremtését. Ennek fundamentumát a falusi és mezővárosi iskolahálózat jelentette, ezek megfelelő fenntartása és fejlesztése az általa összehívott egyházmegyei zsinatokon nagy hangsúlyt kapott.²⁵ Az érsek saját birtokain is igyekezett az al-

²³ BITSKEY ISTVÁN, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Budapest 2015, 170. 173. Mindemellett az oszmán hódoltság katolikus lakosságával is törődött. MOLNÁR ANTAL, *Pázmány Péter és a hódoltsági katolicizmus*, Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért, szerk. Beke Margit, Budapest 2001, 143–154; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, szerk. Horváth Zita–Tóth Péter, Budapest 2007; MOLNÁR ANTAL, *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* (Magyar Történelmi emlékek. Értekezések), Budapest 2019.

²⁴ *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*. I, s.a.f. HANUY FERENC, Budapest 1910, 479.

²⁵ MÉSZÁROS ISTVÁN, *Pázmány Péter, 17. századi katolikus iskolaiügyünk újjászervezője*, Pázmány Péter emlékezete, szerk. Lukács László–Szabó Ferenc, Róma 1987, 305–360.

sófokú katolikus oktatást erősíteni. Egyik uradalmi utasításában például azt írta, hogy tiltsa meg a gazdatiszt, hogy a jobbágyok fiai lutheránus iskolába járjanak, de gondoskodjon olyan katolikus tanítókról, akik a betűvetést és a kegyességet oktatják.²⁶

A középfokú oktatás fejlesztésével is törődött: már 1616-ban Vágsellyéről az érsekség központjába, Nagyszombatba költöztette a jezsuita gimnáziumot, melynek már az első évben közel háromszáz diákja volt. Emellett szemináriumot és a szegény, valamint a tehetősebb hallgatók számára egy-egy konviktust is alapított a városban. Nem csak Nagyszombat iskoláira figyelt, hanem Győrben, Pozsonyban és Szatmáron is alapított vagy támogatott jezsuita iskolákat.²⁷ Ennek ellenére a felsőoktatás terén végzett munkássága az ismertebb és maradandóbb.

Érsekként kiemelkedő figyelmet fordított a papképzésre, így 1631-ben létrehozta a Szent István-szemináriumot.²⁸ Emellett ügyelt arra is, hogy a magyar papság külföldi tanulmányait minél jobban elősegítse. Ennek egyik fontos állomása volt, hogy 1619-ben, majd véglegesen 1623-ban megalapította Bécsben a róla elnevezett szemináriumot, a Pázmáneumot, amely a magyar papnövendékek bécsi egyetemi tanulmányainak biztosítását szolgáltatta. A jezsuiták által vezetett szeminárium kezdetben tizenhat növendékkel kezdte meg a működését. Az érsek a későbbiekben is dotációkban részesítette az intézményt és rendszeresen küldött a növendékek számára élelmiszert és egyéb ellátást, s örködött afelett, hogy világi ifjak ne kapjanak helyet benne, illetve az ott

²⁶ PÉTER KATALIN, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest 1995, 181–185, 184–185.

²⁷ BITSKEY, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 185–187.

²⁸ FAZEKAS ISTVÁN, *Pázmány Péter nagyszombati egyetemalapítása és a magyarországi jezsuita iskolabálozat*, *Teológia* 57 (2023) 1–2. sz., 48–55, 54. A korabeli papideálról, illetve a papképzésről: GÁRDONYI MÁTÉ, *A papi élet reformja a Tridenti Zsinat korában*, Budapest 2001; GÁRDONYI MÁTÉ, *A jezsuiták hatása a papnevelés reformjára a trienti zsinat korában*, *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. Szilágyi Csaba, Piliscsaba 2006, 473–480.

tanulók ne legyenek a Bécsbe érkező magyar főurak idegenvezetői. Az intézmény vezetőjével, Joannes Hmirával szoros munkakapcsolatban állt, kvázi bécsi ágensként is foglalkoztatta, aki az érsek könyvvásárlásaiban is közreműködött.²⁹

A legtehetségesebb diákok számára még nívósabb képzési helyszínt is biztosított, s Rómába küldte őket a Collegium Germanicum et Hungaricum. A neves intézmény falai között teológiai doktorátust szerezhettek a hallgatók. Pázmány már érseksége előtt is igyekezett minél több hallgatót Rómába irányítani, majd 1616 után jelentős anyagi támogatásban részesítette a jezsuiták által irányított intézményt, hogy egyre nagyobb számban mehessenek az Örök Városba magyarországi alumnusok, akiknek több felmerülő költségét is fizette. Ugyanakkor elvárta, hogy tanulmányaik befejeztével hazatérjenek, s hazájukban kamatoztassák a külföldön megszerzett tudásukat. Ez az újra rendszeressé vált római magyar jelenlét jelentősen hozzájárult a trienti eszmék hatása alá kerülő, új püspökgeneráció kialakulásához, ugyanis számos későbbi magyarországi főpap került ki a Collegium falai közül.³⁰ Pázmány munkáját a pápaság is elismerte, s az intézmény egyik bíboros protektorává is kinevezték.³¹

²⁹ FRAKNÓI, *A bécsi Pázmány-Intézet*; BITSKEY, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 169. 187–188; FAZEKAS ISTVÁN, *A Pázmáneum története az alapítástól a joze finizmus koráig (1623–1784)*, A bécsi Pázmáneum, szerk. Zombori István, Budapest 2002, 9–176, 15–27; FAZEKAS ISTVÁN, *A Pázmáneum papnevelésén kívüli funkciói (1623–1784)*, Mater et Magistra, szerk. Hegedűs András–Csombor Erzsébet, Esztergom, 2003, 39–49, 39–40. 43.

³⁰ A Trienti Zsinat magyarországi hatásáról: *Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 171), Hrsg. Márta Fata–András Forgó–Gabriele Haug–Moritz–Anton Schindling, Münster 2019.

³¹ BITSKEY ISTVÁN, *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest 1996, 66–77; TÓTH TAMÁS, *A megújulás szolgálatában. Germanikusok a 17. századi Magyar Királyságból. Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. Varga Szabolcs–Vértesi László, Pécs 2018, 93–120, 94–106.

Legjelentősebb alapításának mégis a két karral induló nagyszombati egyetem bizonyult, amelyet a gráci egyetem mintájára a „katolikus hit Magyarországon történő hirdetésére és a nemes magyar nemzet méltóságának támogatására”, a katolikus papság és világi értelmiség számára, saját költségén alapított meg, s látta el megfelelő alapítványokkal, tanári gárdával és könyvtárral. 1635. május 12-én, Pozsonyban állította ki az alapítólevelet, amellyel létrehozta a magyar történelemre oly nagy hatást gyakorló, legrégebbi magyarországi *universitast*, a nagyszombati egyetemet, a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjét, s egyben teljessé tette a magyar katolikus iskolarendszert.³²

Az 1632 tavaszán Rómában megszerzett előzetes pápai felhatalmazással alapított, és császári-királyi megerősítést nyert egyetem 1635. november 13-án fényes ünnepléssel nyitotta meg kapuit. Az intézmény élére rektorként szintén egy jeles jezsuitát, Dobronoki Györgyöt szemelte ki. A kollégiumnak és az egyetemnek 1636-ban már ezer növendéke volt. Eleinte bölcsészeti és teológiai karból állt, ez utóbbi 1638 őszén nyílt meg.³³

³² FAZEKAS, *Pázmány Péter nagyszombati egyetemelapítása és a magyarországi jezsuita iskolahálózat*; TUSOR PÉTER, *Pázmány egyetemelapítása és a Szentsek*, *Teológia* 57 (2023) 1–2. sz., 56–65.

³³ BÁTHORY ORSOLYA, *Dobronoki György Sŋ latin nyelvű diáriuma*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2), szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 372–394, 387–394; EMIL HARGITTAY, *Gründungsurkunde der tyrnauer Universität*. 12. Mai 1935, *Camoenae Hungaricae* 7 (2010) 89–94.

5. A FŐPAPI REPREZENTÁCIÓ SZÍNTEREI

A korszak más katolikus főpapjaihoz – például Wolf Dietrich von Raitenau salzburgi érsekhez és Franz Dietrichstein bíboros, olnmützi püspökhöz – hasonlóan kiuntetett szerepet kapott érseki működése során az erős és sokrétű reprezentációs igény. Érseksége elejétől fogva nagy hangsúlyt fektetett a rangjához méltó, barokk főpapi udvar megteremtésére. Ennek egyik legszembevetőbb jele maga az érseki udvar, a személyzet nagysága volt, melyre utazásai közben is ügyelt.³⁴ Sőt, Pázmány igyekezett különleges állatokkal, többek közt solyóm és ölyv madarakkal is színesíteni udvarát.

Mivel a székvárost, Esztergomot az oszmánok elfoglalták, az érseki központot Nagyszombatban tartotta, ez lett az adminisztrációs központ, a káptalan is itt működött. Emiatt a város fejlesztését különösen szívén viselte, s alapvetően hozzájárult a város barokk arculatának kialakításához.³⁵ Pozsonyban 1623-ban a jezsuiták rezidenciáján érseki nyomdát alapított Némethi Jakab vezetésével. A későbbiekben állandóan támogatta annak működését, a jó minőségű papírra is ügyelt. Saját műveinek megjelentetésén kívül számos könyv megírását és kiadását támogatta erkölcsileg és anyagilag egyaránt, elég csak Lépes Bálint írói tevékenységére, Istvánffy Miklós történetíró Magyarország-történetére, Káldi György katolikus bibliafordítására, vagy Vörösmarti Mihály katolizálásának történeté-

³⁴ 1632-es római útja során például 48 fős, „magyar módon” felöltözött személyzet kísérte. ROTRAUD BECKER – PÉTER TUSOR, „*Negozio del S.r Card. Pasman*”. *Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents)* (CVH II/7), Budapest–Rome 2019, 195.

³⁵ FAZEKAS ISTVÁN, *Az Esztergomi Főegyházmegye és Nagyszombat a kora újkorban, Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történeti vizsgálatára 200. évfordulója alkalmából*, szerk. Fejérdy András–Hegedűs András, Esztergom 2022, 6–27.

re gondolnunk.³⁶ Mindebből az is látszik, hogy Pázmány nem magányosan vívta a megújulásért való küzdelmét, hanem egy képzett csapat állt mögötte.³⁷ Mecenatúrája a multikulturális régió egészére kiterjedt, így például támogatta Nagyszombatban a helyi szláv nyelvű prédikációk tartását, valamint a *Kalauz* című műve is lefordításra került. Pázmány erudíciójából és habitusából adódóan reprezentációja egyik jelentős része és mindemellett fontos munkaeszköze volt saját könyvtára is.³⁸

Bizonyos ünnepek és találkozások alkalmával az érsek különleges ajándékokkal kedveskedett, melyek szintén hordoztak reprezentációs célt is. Ennek megfelelően az általa küldött ajándékok között megtaláljuk a korszakban is értékes tokaji bort, a szarvasgombát és természetesen a lovakat is. Az egyes ünnepek természetes velejárói voltak a korszakban oly népszerű iskolai színdarabok. Pázmány különösen kedvelte e *spectaculumot*, ugyanis gyakran részt vett az egyes bemutatókon, s bíborossá kreálása alkalmából is ezzel köszöntötte a nagyszombati diákság. A színdarabok ugyanakkor véget érnek, s egyszer a tokaji hordók is kiürülnek, így a reprezentáció maradandóbb formáját képezte a – nem csak e célból pártolt – mecenatúra, melynek során több, szakrális célokra készült ötvösmunkát rendelt, a szentek ereklyéinek díszítését például augsburgi mesteremberekkel készítette, de gondja volt az aranyművesek, valamint a könyvek díszítéséhez elengedhetetlen rézmetszők kiválasztására is.

³⁶ BITSKEY, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 178–181; *Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése története*, s.a.r. Jankovics József–Nyerges Judit, Budapest 1992.

³⁷ FRAKNÓI, *Pázmány és köre*; HARGITTAY EMIL, *Pázmány Péter és a magyarországi katolikus megújulás*, Keresztény megújulási mozgalmak (1500–1800), szerk. Boros István, Budapest 2019, 19–27.

³⁸ KNAPP ÉVA, *Pázmány Péter magánkönyvtára*, Magyar tudomány, 174 (2013) 852–859.

1629-es bíborossá kreálása kibővítette reprezentációs lehetőségeit, s bár nem tulajdonított bíborosi méltóságának különösebb jelentőséget,³⁹ római tituláris templomát, a Szent Jeromos templomot (Chiesa di San Girolamo dei Schiavoni) saját költségén restauráltatta.⁴⁰

6. AEDIFICATIO ET RESTAURATIO AZ EGYHÁZI ÉPÍTKEZÉSEK

Az oktatás megszervezése során nyújtott tevékenysége önmagában is felettebb impozáns, mégis ez csak egy, bár nagyon jelentős részét képezte a felekezetszervező tevékenységének. Figyelme ugyanis a reprezentáció és a mecénatúra keretében kiterjedt az egyházi építkezések dotálására, irányítására és ellenőrzésére is.⁴¹ Ennek során sok templom, kolostor és egyéb egyházi épület építését vagy restaurálását szorgalmazta. Az ügyek intézésébe a legapróbb szintig belefolyt: leveleiben gyakran foglalkozott mesteremberek, építészek és művészek foglalkoztatásának ügyeivel, valamint a megfelelő alapanyagok beszerzésével, s nem egy esetben a munkálatokat személyesen is meg szemlélte. Így tehát találó Pálffy Istvánhoz, a pozsonyi apácák építkezése kapcsán írt híres mondata: „ne legyen fogatkozás az épületben”.⁴²

³⁹ Szerinte bíborosi kalapja nem való másra, minthogy sírja felé helyezték. TUSOR, *Negozio del S.r Card. Pasman*, 4. irat.

⁴⁰ SÁRKÖZY PÉTER, *Róma mindannyiunk közös hazája*, Budapest 2010, 160; TUSOR, *Pázmány állandó római követségének terve 1632-1634* 157–161; PÉTER TUSOR, *Kardinalsnominierungen der Habsburger im 17. Jahrhundert*, Römische Historische Mitteilungen 55 (2014) 271–322, 292–296.

⁴¹ Pl. BÁTHORY, *Dobronoki György Szent latin nyelvű diáriuma*, 380.

⁴² *Pázmány összegyűjtött levelei*. II, 595.

Pázmány kezdeményezésére már életében számos új plébánia kezdte meg működését – például 1631–1633 között egyedül a pozsonyi főesperességben tizenegy új templomot emeltetett – s a szerzetesrendeket is – elsősorban a jezsuitákat és a ferenceseket – komoly támogatásban részesítette. Mint láthattuk, a Jézus Társaságára bízta az egyetemet, valamint a Pázmáneum vezetését is, Pozsonyban pedig jezsuita kollégiumot alapított. Emellett támogatta a nagyszombati ferences rendház újjáépítését, az érsekújvári és körnőcbányai ferences templom és kolostor felépítését, a szombathelyi és komáromi ferenceseket, valamint a pozsonyi és zágrábi klarisszák építkezéseit, az angolkisasszonyok pozsonyi megtelepedését,⁴³ sőt az első magyar monasterológiát is ő készítette el.⁴⁴ Példáját püspöktársai is követték. Dallos Miklós győri püspök például a székhelyén alapított Pázmány közreműködésével jezsuita kollégiumot.⁴⁵ A szepesi és rozsnói püspökség alapításának általa Rómában többször szorgalmazott megvalósulása viszont a 18. századra maradt.

E sokrértű, kiterjedt építkezéshez az anyagi alapokat az érseki javadalmak gazdálkodásának rendbetételével teremtette meg. Ennek során nem csak az érseki uradalmak működését racionalizálta, de ragaszkodott az érsekség jogaihoz és bevételeihez is, még más katolikus főurakkal, akár a nádorral szemben is.⁴⁶

⁴³ KÁDÁR ZSÓFIA, *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), Budapest 2020, 49–51. 65–69.

⁴⁴ BITSKEY, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 172–173; PAUL SHORE–PÉTER TUSOR, *Péter Pázmány: Cardinal, Archbishop of Esztergom, Primate of Hungary*, *Journal of Jesuit Studies* 7 (2020) 4. sz., 526–544, 536–537.

⁴⁵ FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR, *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*, *Századok* 149 (2015) 4. sz., 983–988; KÁDÁR, *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században*. 70–75.

⁴⁶ Ismert példa erre Esterházy Miklóssal való kapcsolata. BITSKEY ISTVÁN, *Anádor és az érsek, Esterházy Miklós vitája Pázmány Péterrel*, *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*, szerk. Angri János – ifj. Barta János, Debrecen 2005, 55–62;

Ennek során igyekezett az elzálogosított birtokokat visszaszerezni, a püspöki kinevezések után járó, Rómába küldendő adók mértékét csökkenteni, a spanyol uralkodótól évdíjat szerezni, s a pénzverés után járó *pisetum*-jövedelmeket is visszaszerezte.⁴⁷

Ugyanakkor Pázmány gazdasági és pénzügyi működésének pontos feltárása és bemutatása a mai napig várat magára. Mindezenre beszédes, hogyan nyilatkozott kiadásairól: „Magamról állíthatom, hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; kétharmadánál sokkal többet szenteltem templomok építésére és ékesítésére; papnöveldek, collegiumok és szegényápoló házak alapítására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére...”⁴⁸

A forintokon kívül ugyanakkor még valamire szüksége volt, mégpedig az uralkodó támogatására. Ezt pedig realpolitikusi hozzáállásának köszönhetően, illetve többször kimutatott és bebizonyított hűségéért és szolgálataiért cserébe rendre meg is kapta.

7. ZSINATOK, VIZITÁCIÓK ÉS LITURGIA

A jezsuiták és ferencesek támogatása mellett a pálos rend megreformálása is az ő nevéhez köthető, ugyanis a regulájuk megújítására ő szemelte ki Marnavich Tomkó János címzetes boszniai püspököt, akit VIII. Orbán a pálos szerzetesek apostoli vizitátorává nevezett ki.⁴⁹ Az egyházfegyelem megerősítését a Trienti

PÁLFFY GÉZA, *Királyi helytartó vagy nádor? Pázmány Péter és Esterházy Miklós konfliktusának gyökereiről*, Pázmány Péter 450, szerk. Ajkay Alinka–Hargittay Emil, Budapest 2022, 161–178.

⁴⁷ FRANKL, *Pázmány Péter pénzügyi és gazdasági viszonyai (1622–1631)*; FRANKL, *Pázmány Péter spanyol évdíja*; FRANKL, *Pázmány Péter és kora*. 2, 425–428; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter*, Budapest 1986, 120–125.

⁴⁸ FRANKL, *Pázmány Péter és kora*. 2, 425–426.

⁴⁹ SHORE–TUSOR, *Péter Pázmány*, 537; GALLA FERENC, *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/11), s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma 2015, 5–13.

(Trentói) Zsinat által is előírt egyházmegyei és tartományi zsinatok összehívása révén kívánta elérni. Egyházmegyei zsinatot 1628-ban, Pozsonyban hívott össze, a tartományi zsinat 1629-ben Nagyszombatban ült össze, 1630-ban és 1633-ban pedig nemzeti zsinatot tartottak. E zsinatok alapvető fontosságúak voltak a Trienti Zsinat rendelkezéseinek magyarországi meghonosításában.

Az 1629-es Nagyszombati Zsinaton foglalkozott az egyházlátogatások (*canonica visitatio*) újraszabályozásával. A leginkább főesperesei révén folytatott vizitációk során az egész egyházmegyéje, az alsópapság és a káptalanok (pozsonyi, szepesi) ellenőrzésére is nagy figyelmet fordított. Ekkor az egyházmegyes alsópapság állapota még nem sok öröme adott okot: sokan közülük házasságban éltek, a kálvinista, luteránus és anabaptista irányzat sokakat eltérített katolikus hitétől, és több helyen a papság pótlására licenciátusokat alkalmaztak. Az anyagi helyzet sem volt kedvező: a templomok és a falvak az oszmán pusztításon kívül Bocskai István és Bethlen Gábor hadjáratait is megsínylették. Ennek ellenére lassan érzékelhetővé váltak a reformok, s megjelentek a jól képzett, világlátott papok a vidéki plébániákon is.⁵⁰ A felmért helyzeten úgy is próbált változtatni, hogy a konkubinátushoz ragaszkodó papokat komoly büntetéssel sújtotta.

Az érsek a liturgia egységesítésével is foglalkozott. Az 1630-as nagyszombati nemzeti zsinaton megszavazták, hogy a korábbi, középkori eredetű, helyi liturgiák helyett átveszik a Trienti Zsinat által elrendelt, a magyarországi szentek ünnepeivel kiegészített római misekönyvet és breviáriumot. Ennek érdekében 1625-ben kiadatta a Trienti Zsinat határozatai szerint átdogozott *Rituale Strigoniense*-t is, melynek a kötelező használatát az 1629-es egyházmegyei zsinat írta elő.⁵¹

⁵⁰ Ezek az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kiadásra kerültek: BEKE MARGIT, *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616-1637)*, Budapest 1994.

⁵¹ TUSOR PÉTER, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában (A Kongregáció alapításától 1689-ig)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum (1999) 1-2. sz., 33-64., 34-38; FÜZES ADÁM, *Külső vagy belső kényszer?*

8. A PROTESTÁNSOKHOZ FÜZŐDŐ VISZONY

Az érsek gyakorlatias módon viszonyult a protestáns felekezetekhez. Mélyen hitte, hogy a katolikus egyházon kívül nincs üdvösség, így alapvetően minden igyekezetével azon volt, hogy viszaszorítsa a protestantizmust, s minél több lelket tereljen vissza az egyházba. Ugyanakkor a protestantizmusban olyan valóságot látott, amellyel együtt kell élnie a magyarországi katolicizmusnak is. Ezért a magyarországi protestánsok vallásszabadságának kérdéséhez már 1608-ban is gyakorlatias módon viszonyult, s elkerülhetetlennek vélte a kompromisszumot. Világosan látta, hogy pusztán erővel: a karhatalommal és törvényekkel nem lehet tartós sikert elérni. Sokkal hasznosabbnak vélte a pennát: s elsősorban a katolikus felekezet megszervezésével, az intézmények kiépítésével, oktatással és jól képzett papokkal, valamint a protestáns tanok tételes cáfolataival lehet az *ecclesia Catholica*-t erősíteni. Ugyanakkor tény, hogy amikor volt rá lehetősége, gátolta a protestáns építkezéseket és alapításokat is.⁵²

Pázmány érseki kinevezését követően is nagy hangsúlyt fektetett a trienti katolicizmus egyházszerkezeti kereteinek kialakítása mellett a személyes lelkipásztorkodásra. Ez a kezdetektől fogva erős pasztorációs vonal a kortársak számára is meghatározó volt. Eredményességét kiválóan mutatja, hogy hosszas rábeszéléssel és meggyőzéssel számos protestáns köz- és főnemest – például a híres dunántúli bárót, Batthyány Ádámot – térített katolikus vallásra, s a későbbiekben is kapcsolatban maradt velük.⁵³

Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére, Magyar Egyházzene (2010/2011) 225–237, 230–237.

⁵² BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter és a protestáns vallásszabadság*, Történeti Tanulmányok 15 (2007) 103–110; HARGITTAY EMIL, *Filológia, esztétörténet és retorika Pázmány Péter életművében* (Historia Litteraria 25), Budapest 2009, 161–166; BITSKEY, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 15–23; BÁTHORY, *Dobronoki György Szent latin nyelvű diáriuma*, 381–382.

⁵³ PÉTER, *Papok és nemesek*, Budapest 1995, 183–185; IVÁNYI PÉTER–FAZEKAS ISTVÁN–KOLTAI ANDRÁS, *Pázmány Péter és a Batthyányak*, Budapest 2008, 15–19; TUSOR, *Pázmány, a jezsuita érsek*, 316.

9. CSAK A KEZDET

A katolikus megújulás előmozdítása – a trienti katolikus infrastruktúra kiépítése, a többlepcsős oktatás fejlesztése, illetve a zsinatok és *canonica visitatiók* által a szabályozó és ellenőrző struktúrák működtetése – már rövidtávon is eredményeket hozott. E hatalmas egyházzervező munka volumene mégis annak a fényében tűnik valóban grandiózusnak, hogy a tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés utáni évtizedekben, Bethlen Gábornak az érsekség területét is feldúló hadjáratai közepette – s emiatt részben „bécsi emigrációban” – kellett mindezt végigvinni, miközben a Habsburg Monarchia egyre jobban elmerült a harmincéves háború örvényeiben.

A jezsuita reformfőpap 67 évesen, 1637. március 19-én hunyt el. Április 3-án, a nagyszombati bazilikában temették el.⁵⁴ Egyházzervező tevékenysége mégsem szállt a sírba. Élete során sikerült a királyság vallási viszonyait megváltoztatnia, s alapításait az általa kiépített oktatási intézményekben tanult, általa kiválasztott utódai, például Lósy Imre (1637–1642) és Lippay György (1642–1666), majd pedig Szelepcvény György (1666–1685) és Széchenyi György (1685–1695) fenntartották,⁵⁵ s eszméit továbbra is éltették, amely alapvetően járult hozzá a magyar katolicizmus 18. századi kivirágzásához.

⁵⁴ „Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni”. dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről. „Po mojej smrti nestane sa všetko podľa mojej vôle”. súbor dokumentov o brobe Petra Pázmánya. szerk. Hargittay Emil–Káfer István–Kránitz Mihály, Esztergom 2007.

⁵⁵ A Pázmányt követő esztergomi érsekekről legújabban: TUSOR PÉTER, *Lósy, Lippay, Szelepcvény. Három mikrobiográfia a kora újkorból (Vatikáni kivizsgálási jegyzőkönyvek közlésével, 1625–1666)* (CVH I/19), Budapest–Róma 2022.

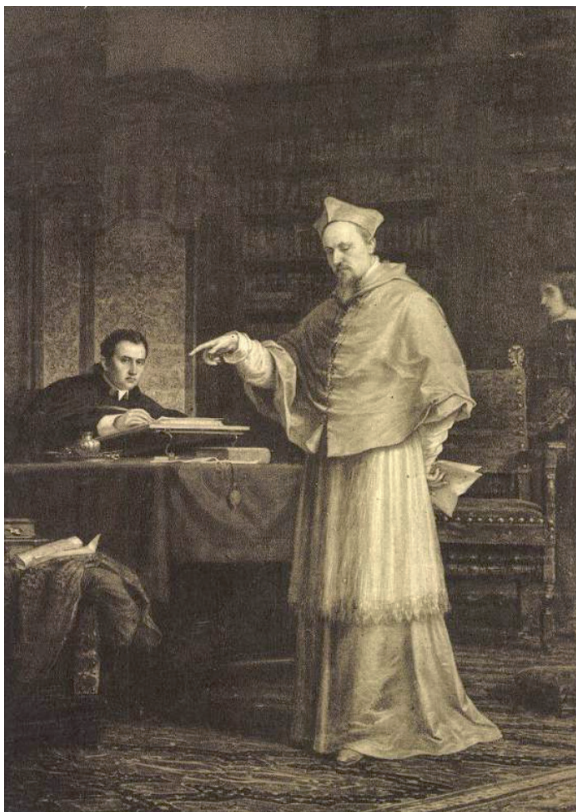
A szemináriumalapító és könyvkiadó Pázmány
(Johann Georg Heinsch és Wolfgang Philipp Kilian metszete)
MATHIAS TANNER, *Societas Jesu Apostolorum imitatrix... I*,
Pragae 1694, 670.⁵⁶

⁵⁶ A kötetről: KOVÁCS ESZTER, *Magyarországi jezsuita portrék Matěj Tanner könyveiben*, Szöveg - emlék - kép, szerk. Boka László-P. Vásárhelyi Judit, Budapest 2011, 150–160. A Pázmány-ikonográfiáról: TÜSKÉS ANNA, *Adalékok Pázmány Péter ikonográfiájához*, Orpheus Noster 6 (2014) 3. sz., 91–95.

Temple János 1885-ös alkotása, amelyet Fraknói megrendelésére, az egyetem alapításának 250. jubileuma alkalmára festett. Az egyetemalapítás pillanatát megörökítő alkotást Fraknói a hittudományi karnak ajándékozta, s ma is ott található.

(Pásztor Péter felvétele)

Fraknói az egyetem alapításának 250. jubileuma alkalmára Than Mórt is felkérte egy Pázmány-portré elkészítésére. A szavait tollbamondó Pázmányt ábrázoló festményt saját gyűjteményében helyezte el. Halála után Kornis Gyula vásárolta meg, majd 1934-ben az egyetem bölcsészettudományi karának ajándékozta, így került a dékáni irodába. A kép különlegessége, hogy a bíboros szavait lejegyző deák arcképét Than a fiatal Fraknóiról mintázta.

(a festményt ábrázoló képeslap, Országos Széchényi Könyvtár)

Medveczky Jenő tondója a budapesti Központi Papnevelő
Intézet földszintjén (1947)
(a szerző felvétele)

BIBLIOGRÁFIA

- „*Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni*”. dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírbélyéről. „*Po mojej smrti nestane sa všetko podľ a mojej vôľe*”. súbtor dokumentov o brobe Petra Pázmánya. szerk. HARGITTAY EMIL–KÄFER ISTVÁN–KRÁNITZ MIHÁLY, Esztergom 2007.
- BÁTHORY ORSOLYA: *Dobronoki György Szent latin nyelvű diáriuma*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2), szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 372–394.
- BEKE MARGIT: *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*, Budapest 1994.
- BITSKEY ISTVÁN: *Anádor és az érsek, Esterházy Miklós vitája Pázmány Péterrel*, Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára, szerk. Angri János – ifj. Barta János, Debrecen 2005, 55–62.
- BITSKEY ISTVÁN: *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Budapest 2015.
- BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest 1996.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter és a protestáns vallásszabadság*, Történeti Tanulmányok 15 (2007) 103–110.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter felső-magyarországi missziója*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2), szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 71–80.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter*, Budapest 1986.
- Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 171), Hrsg. Márta Fata–András Forgó–Gabriele Haug–Moritz–Anton Schindling, Münster 2019.

- FAZEKAS ISTVÁN: *A Pázmáneum története az alapítástól a joze finizmus koráig (1623–1784)*, A bécsi Pázmáneum, szerk. Zombori István, Budapest 2002, 9–176.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Pázmáneum története az alapítástól a joze finizmus koráig (1623–1784)*, A bécsi Pázmáneum, szerk. Zombori István, Budapest 2002, 7–176.
- FAZEKAS ISTVÁN, *A Pázmáneum papnevelésen kívüli funkciói (1623–1784)*, Mater et Magistra, szerk. Hegedűs András–Csombor Erzsébet, Esztergom, 2003, 39–49
- FAZEKAS ISTVÁN: *Az Esztergomi Főegyházmegye és Nagyszombat a kora újkorban, Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történt visszatérésének 200. évfordulója alkalmából*, szerk. Fejérdy András–Hegedűs András, Esztergom 2022, 6–27.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Pázmány Péter nagyszombati egyetemalapítása és a magyarországi jezsuita iskolahálózat*, Teológia 57 (2023) 1–2. sz., 48–55.
- FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR: *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*, Századok 149 (2015) 4. sz., 983–988.
- FRANKÓI EMLÉKKÖNYV: *Frankói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete. Halálának 100. évfordulóján* (CVH I/24), szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2024
- FRANKÓI VILMOS, *A bécsi Pázmány-Intézet megalapítása háromszázados évfordulója alkalmából Gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök, a bécsi Pázmány-Intézet egykori kormányzója megbízásából*, Budapest 1923.
- FRANKÓI VILMOS: *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok 5.), Budapest 1886.
- FRANKÓI VILMOS: *Pázmány Péter esztergomi érsekké nevezetése*, Magyar Sion 6 (1875) 3–24.
- FRANKÓI VILMOS: *Pázmány Péter négy ismeretlen munkája*, Magyar Könyvszemle 1 (1876) 57–67. 122–127.
- FRANKÓI VILMOS: *Pázmány Péter, 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok 5), Budapest 1886.

- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (1632), Magyar Sion* 2 (1871) 721–736. 801–813. 881–895.
- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III. 1570–1621*, Pest 1868–1872.
- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri Pázmány Card. I:1605–1625* (Monumenta Hungariae Historica I/19), Budapest 1873.
- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter pénzügyi és gazdasági viszonyai (1622–1631)*, Magyar Sion 7 (1869) 321–331. 393–410.
- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter spanyol évdíja*, Magyar Sion 7 (1869) 22–39.
- FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter túróczi préposttá neveztetése*, Magyar Sion 2 (1864) 582–595.
- FÜZES ÁDÁM: *Külső vagy belső kényszer? Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére*, Magyar Egyházzene (2010/2011) 225–237.
- GALLA FERENC: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935.
- GALLA FERENC: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/11), s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma 2015.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *A jezsuiták hatása a papnevelés reformjára a trienti zsinat korában*, Szilágyi, Csaba (szerk.) *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, Piliscsaba 2006, 473–480.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*, Budapest 2001.
- HARGITTAY EMIL: *Filológia, esztétörténet és retorika Pázmány Péter életművében* (Historia Litteraria 25), Budapest 2009.
- HARGITTAY, EMIL: *Gründungsurkunde der tyrnauer Universität. 12. Mai 1935*, Camoenae Hungaricae 7 (2010) 89–94.
- HARGITTAY EMIL: *Pázmány Péter és a magyarországi katolikus megújulás*, Keresztény megújulási mozgalom (1500–1800), szerk. Boros István, Budapest 2019, 19–27.
- IVÁNYI PÉTER–FAZEKAS ISTVÁN–KOLTAI ANDRÁS: *Pázmány Péter és a Battthyányak*, Budapest 2008.

- KÁDÁR ZSÓFIA: *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), Budapest 2020.
- KANÁSZ VIKTOR: *Pázmány Péter családjának történetéről*. A Magyar-ságkutató Intézet évkönyve 2019. szerk. Berta Péter–Vizi László Tamás, Budapest 2020, 221–249.
- KANÁSZ, VIKTOR: *Péter Pázmány, the Jesuit and the Primate*, Péter Pázmány (1570–1637), eds. Alinka Ajkay–Emil Hargittay, Budapest, 2024, 53–63.
- Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival)* (CVH II/6), feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2017.
- KNAPP ÉVA, *Pázmány Péter magánkönyvtára*, Magyar tudomány, 174 (2013) 852–859.
- KOVÁCS ESZTER: *Magyarországi jezsuita portrék Matěj Tanner könyveiben*, Boka László – P. Vásárhelyi Judit: Szöveg – emlék – kép – Bibliotheca scientiae & artis, Budapest 2011, 150 – 160.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *Pázmány Péter, 17. századi katolikus iskolaiügyünk újjászervezője*, Pázmány Péter emlékezete, szerk. Lukács László–Szabó Ferenc, Róma 1987, 305–360.
- MOLNÁR ANTAL: *Magyar bódotság, borvát bódoltság. Magyar és borvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* (Magyar Történelmi emlékek. Értekezések), Budapest 2019.
- MOLNÁR ANTAL: *Pázmány Péter és a bódoltsági katolicizmus*, Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért, szerk. Beke Margit, Budapest 2001, 143–154.
- ÓRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt 1970.
- PÁLFFY GÉZA: *Királyi helytartó vagy nádor? Pázmány Péter és Esterházy Miklós konfliktusának gyökereiről*, Pázmány Péter 450, szerk. Ajkay Alinka–Hargittay Emil, Budapest 2022, 161–178.

- PAUL SHORE–PÉTER TUSOR: *Péter Pázmány: Cardinal, Archbishop of Esztergom, Primate of Hungary*, *Journal of Jesuit Studies* 7 (2020) 4. sz., 526–544.
- PÉTER KATALIN: *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest 1995, 181–185.
- Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, I–II, s.a.r. HANUY FERENC, Budapest 1910.
- SÁRKÖZY PÉTER: *Róma mindannyiunk közös bazája*, Budapest 2010.
- TÓTH, ISTVÁN GYÖRGY: *Missionari di Ragusa e l'inizio delle missioni cattoliche nell'Ungheria turca*, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria* 22 (2000) 2. sz., 73–130.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, szerk. Horváth Zita–Tóth Péter, Budapest 2007.
- TÓTH TAMÁS: *A megújulás szolgálatában. Germanikusok a 17. századi Magyar Királyságból*. Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században, szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs 2018, 93–120.
- TUSOR PÉTER: *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában (A Kongregáció alapításától 1689-ig)*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum* (1999) 1–2. sz., 33–64.
- TUSOR PÉTER: *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, *Vigilia* 73 (2008) 1. sz., 12–18.
- TUSOR, PÉTER: *Kardinalsnominierungen der Habsburger im 17. Jahrhundert*, *Römische Historische Mitteilungen* 55 (2014) 271–322.
- TUSOR PÉTER: *Lósy, Lippay, Szelepcény. Három mikrobiográfia a kora újkorból (Vatikáni kivizsgálási jegyzőkönyvek közlésével, 1625–1666)* (CVH I/19), Budapest–Róma 2022.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634* (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2)., Pázmány Péter és kora, szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba 2001, 151–175.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány egyetemalapítása és a Szentszék*, *Teológia* 57 (2023) 1–2. sz., 56–65.

- TUSOR PÉTER: *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (Collectanea Vaticana Hungariae I/13), Budapest–Róma 2016.
- TUSOR PÉTER: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről: Családja, katolizálása, misszionálása (A Pázmány–Tholdy archívum irataival)* (Collectanea Vaticana Hungariae II/6), Budapest–Róma 2017.
- TÜSKÉS ANNA: *Adalékok Pázmány Péter ikonográfiájához*, Orpheus Noster 6 (2014) 3. sz., 91–95.
- Vörösmarti Mibály kálvinista predikátor megtérése históriája, s.a.r. Jan-kovics József–Nyerges Judit, Budapest 1992.
- WOLFGANG REINHARD: *Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei* (CST III/1), ford. FORGÓ ANDRÁS; szerk. TUSOR PÉTER, Budapest 2017.

THE CHURCH ORGANISER PÁZMÁNY

Péter Pázmány was one of the most important figures of early modern Hungarian Catholicism, whose activities, not only as a writer and politician, but also as a church organiser, fundamentally changed the religious relations of the Kingdom of Hungary. The focus of his activities was to strengthen the Catholic Church. His activity as an organiser was characterised by great perseverance and tenacity, as well as a great desire to work, combined with a practical attitude and the ability to think in the long term. The model for this renewal was Baroque Rome.

One of the biggest problems of Hungarian Catholicism at that time was the lack of priests and the poor level of education of the clergy and the Catholic lay intellectuals. Pázmány was concerned with the network of schools in villages and rural towns, and their proper maintenance and development were given great emphasis at the diocesan synods, that he convened. He was also concerned with the development of secondary education: as early as 1616 he moved the Jesuit gymnasium from Vágsellye (Šaľa) to the centre of the archdiocese, in Nagyszombat (Trnava). He also founded a seminary and a convent for poor and wealthy students in town. He did not only focus on the schools of Nagyszombat, but also founded or supported Jesuit schools in Győr, Pozsony (Bratislava) and Szatmár (Satu Mare).

As archbishop, he paid special attention to promote studying abroad to the Hungarian clergy. One important step in this direction was the founding of the seminary named after him Pázmáneum, in Vienna in 1623. For the most talented students, it also provided an even more prestigious education by sending them to the Collegium Germanicum et Hungaricum in Rome.

However, Pázmány's most significant foundation was the University of Nagyszombat (1635), which was modelled on the University of Graz.

His attention also extended to the funding, management and control of church building projects. In 1623, he founded an archbishop's printing press in Pozsony. In addition to publishing his own works, he supported the writing and publishing of many books, both morally and financially. On Pázmány's initiative, many new parishes were opened during his lifetime. Between 1631 and 1633 he had eleven new churches built in the archdiocese of Pozsony alone and he also gave considerable support to the monastic orders, especially the Jesuits and Franciscans. At the Synod of Nagyszombat in 1629, he dealt with the redefinition of the canonica visitatio.

He sought to strengthen the discipline of the Church by convening diocesan and provincial synods. He convened a diocesan synod in Pozsony in 1628, a provincial synod in 1629 in Nagyszombat, and national synods in 1630 and 1633. These synods have fundamental importance for the establishment of the provisions of the Council of Trent in Hungary.

The archbishop also worked to unify the liturgy. At the National Synod of Nagyszombat in 1630, it was voted to adopt the Roman Missal and Breviary, ordered by the Council of Trent, supplemented with the feasts of the saints of Hungary, instead of the local liturgies of medieval origin. To this end, in 1625 he published the *Rituale Strigoniense*, which had been revised in accordance with the decisions of the Council of Trent and whose compulsory use was prescribed by the diocesan council of 1629.

The archbishop took a pragmatic approach to Protestant denominations. He deeply believed that there was no salvation outside the Catholic Church, so he made every effort to push back Protestantism and bring as many souls as possible back into the Church. At the same time, he saw Protestantism as a reality which Catholicism in Hungary would have to live with.

After Pázmány's appointment as archbishop, he continued to place great emphasis on personal pastoral care, as well as on the development of the ecclesiastical framework of Catholicism renewed by the Council of Trent. This strong pastoral line from the very beginning was also decisive for his contemporaries. Its effectiveness is well illustrated by the fact that he converted many Protestant nobles and noblemen to Catholicism and remained in contact with them in later years.

As Archbishop of Esztergom, Pázmány had to face a very difficult situation. Most of the country, and Esztergom itself, was under Ottoman rule, and a Protestant Prince headed the Ottoman-vacant Principality of Transylvania. By this time, most of the territory of the Kingdom of Hungary had become Protestant. The Catholic institutional system in Hungary was in disarray, the Church's financial foundations were shaken, and the number of monks and monasteries radically reduced. There was a huge shortage of priests, and serious disciplinary and educational problems arose among the clergy, who were loyal to Rome. This was compounded by the Long Turkish War and the ravages of the Bocskai movement of 1604–1606.

Pázmány died on 19 March 1637, aged 67. He was buried in the chatedral in Pozsony on 3 April. Yet his church-organising activities did not go to his grave. During his lifetime, he succeeded in changing the Kingdom's religious relations, and his foundations were maintained, his ideals continued to be lived by his chosen successors, such as Imre Lósy and György Lippay, who studied in the educational institutions he built. Later also by György Szelepcsényi and György Széchényi, who contributed substantially to the eighteenth century blossoming of Hungarian Catholicism.